

RIKSSKURKEN PÅ SVERIGES TRONSTOL

Notiser om arvet efter **Gustav Vasa**, de hätska brödragrälen, slakten i Linköping och metropolen **Tingvalla** i våra hjärtan

av

Mats Parner

☘☘☘ Äkta sympatier för monarker och andra krönta huvuden har jag sällan haft. Inte minst inför uppkomlingen Gustav Eriksson av ätten "Vasa" har jag känt tilltagande olust i decennier, en motvilja som fick ytterligare näring under mitt dagliga umgänge med Växjöhistorikern L-O Larssons nådiga Vasalunta om kung Gustav I häromåret (Bokförlaget Prisma 2002):

"Att inte stå vid sitt ord och bryta given lejd, att arrangera lönnmord och kasta folk i fängelse på rena misstankar eller att effektuera dödsdomar på godtyckliga grunder var återkommande inslag i hans agenda."

Dock var Gustav i fysisk bemärkelse ingen skräckinjagande gestalt. Han mätte beskedliga 173 cm i strumplästen och hade lutande panna samt markerat underbett. På sin ålders höst saknade han allt vad tänder hette fränsett några gaddar i underkäken. Hans tätt sittande ögon glimmade olycksbådande, och han plågades från och till av svåra infektioner.

Gamle kung Gösta var sällan besvärande intellektuell. Till mer planmässiga studier anslog han ett minimum av tid, sannolikt med sin koleriske fars (riddaren Eriks) goda minne. Men bristen på akademisk lärdom kompenserade han med bondslughet, kvalificerat rävspel, skenmanövrer och allsköns krigslistor. Under hela sin majestätiska bana styrde han och ställde med lika delar varsamhet/vaksamhet och skändlighet och hade få övermän som politisk strateg.

Han var, kan vi säga, en notoriskt försiktig general men samtidigt en påfallande hårdhänt VD i det Svearike han bit för bit förvandlade till ett välsmort familjeföretag.

Med åren blev Gösta en driven propagandaman och utvecklade en drastisk formuleringskonst. Sina ord var det minsta han skrädde. När Olaus Petri trädde tillbaka som kansler, uppgavs han av sin högste chef ha varit i princip lika användbar i ämbetet "som en flamländsk ko att spinna silke". Inte heller det gemena folkets sociala kompetens föll den gamle på läppen: "de svenske äro så gruvligt enfaldiga och veta intet att umgås med sina likar", bedyrade han i ett ögonblick av klarsyn. Ansedda upprorsmän som Nisse Dacke och Gumme Fösing i Älmeboda avfärdade han som "glupska horkarlar och snikna kättare".

Den ständiga misstänksamheten var det främst utmärkande draget i kung Gustavs personlighet och maktutövning. Svek och bedrägerier, avrättningar och massivt överväld trädde upp sig likt svarta kulor på hans politiska livstråd. Kritiker och oppositionsmän, vänner som fiender, miste sina huvuden i nära nog industriell skala eller tynade sakta bort i Tre Kronors fängelsehålor.

Det oaktat framstår Gösta som något av kärnsvensk riksbyggare. Men andra (Gustavs)etiketter av typen "befriare" och "landsfader" är vilseledande och måste en gång för alla bokföras på de ideologiska växelmyntens konto.

☞ Vid sin bortgång på hösten 1560 efterträddes den gamle som bekant av språkmannen, astrologen, tecknaren, gymnasten, lutsångaren och äldste sonen Erik med kungsnumret XIV.

Tronföljaren hade inte ärvt faderns nitälskan och spariver. När Erik lät sig krönas till Sveriges, Götes och Vendes konung i Uppsala Domkyrka följande sommar, skedde det följaktligen med en ståt och pompa vida överlägsen alla tidigare (och senare) galatillställningar i landet. Massor av in- och utländska dignitärer bjöds in, kostbara dresser anskaffades till hovstatens statusfolk, nya riksregalier – krona, spira och äpple – beställdes från Holland, exklusiva viner, pärlkistor, silverkärl, plymer och fjädrar rekvirerades i massomfattning o s v. Inte minsta grand lämnades åt slumpen. Som kronan på kröningsverket importerades en skock vilt stirrande lejon, kameler och giraffer från västra Sahara till östra Svealand, det utsmyckade festfolket till förnöjelse och förförelse. Några livs levande sameättlingar och deras renar gjorde rekvisitan komplett.

Exakt sju år senare upprepades det lysande spektaklet men nu i Stockholms storkyrka och med en viss Karin Månsdotter som chockerande kröningsobjekt. Denna 17-åriga (tvåbarns)mor ”av uppländsk bondestam” var sedan vår svenska monarkis drottning i noga räknat 86 dygn. Ingen konstnär hann måla hennes porträtt.

Endast någon vecka efter ceremonierna i Stockholm reste hertigarna Johan och Karl upprorets fana mot sin äldre halvbror med Vadstena som militärbas. Det brukar sägas att det var mordet på Sturarna i maj 1567 och kung Eriks labila psyke som ledde till hans slutliga fall, men det är tveksamma påståenden; nr XIV var inte mer blodtörstig och nyckfull än Vasasöner i gemen.

Med all sannolikhet var just det utmanande skådespelet i storkyrkan Eriks avgörande felgrepp, m a o den kröningsdroppe som kom upprorsbägaren att rinna över. En vanlig bondkvinna som rikets första dam betraktades av många som en grov kränkning, och (den nyfödde) ”bastarden” Gustav Eriksson junior i rollen som landets officiella tronarvinge var en oerhörd skandal. Erik hade tidigare begärt Elizabeth av England, Mary av Skottland, Christina av Hessen och Renate av Lothringen till äkta; nu gifte han sig i stället med knekten Måns unga dotter från Trögd!

Ett liknande etikettsbrott hade de blått blodiga aldrig tidigare upplevt.

Fakta om dessa furstliga mått och snedsteg plus väldigt mycket mer än så kan man nu inhämta i L-O Larssons nya tegelstensintervention – **Arvet efter Gustav Vasa** (Prisma 2005) – som är ett lika hisnande 500-sidorsäventyr som hans förra arbete. Författarens dokumentariska nit gör inte läsoplevelsen sämre. Till detta kommer att (Växjö)Larssons ”arvskifte” bjuder på härliga bilder, språklig elegans och en sällsynt vital notapparat.

☞ På bröderna Gustavssons rent fertila insatser bör ingen klaga. Allt som allt begåvades Erik, Johan, Magnus och Karl med tio ”naturliga barn” utom äktenskapen och ungefär dubbelt så många vederbörligen avlade i äkta säng. Märkligt nog hade de tre äldsta i brödrakretsen var sin illegitim dotter med det ståtliga namnet Lucretia, och de två äldsta kunde dessutom hovera sig med en ”oäkta” Virginia per skalle. Till dags dato har denna morbida barnasymmetri aldrig upprepats här i Sverige ... ens bland manfolk i de bästa familjer.

Gustav Vasas s k testamente kom tidigt att framstå som en stöttesten. Enligt denna urkund blev de fyra bröderna hertigar över vidsträckta landområden, som efterhand tenderade att bli

stater i staten snarare än integrerade delar i riksenheten Sverige, vilket den gamle hoppats. I praktiken drev hertigen av Finland, dvs Johan, en utrikespolitik stick i stäv med konung Eriks redan från första stund med oundvikliga brödrakollisioner i släptåg. Blod är inte alltid tjockare än vatten! Gustavs söner agerade ofta mot varann som vore de nutida krigsherrar och klanhövdingar i det inre av Asien.

Ericus Rex slog till på sommaren 1563:

En i hast sammankallad riksdag dömde i juli det året hertig J till döden för landsförräderi efter att Johan (**a**) lånat ut en större penningssumma till den polsk/litauiske monarken, stämplad som det svenska folkets huvudfiende, (**b**) ingått äktenskap med låntagarens syster Katarina, (**c**) låtit fångsla ett antal av Eriks sändebud i Finland samt, inte minst, (**d**) brutit mot ”Arboga artiklar”, där innehållet i faderns testamente specificerats. Det ingick i spelet att kung Erik benådade sin brorsrival i nästan samma stund som dödsdomen avkunnades. En långvarig husarrest var straff nog. De kommande fyra åren måste Johan och hans hustru, minutiöst övervakade, tillbringa på Gripsholms slott, där bl a gossebarnet Sigismund omsider (1566-06-20) skådade dagsljuset.

Men förtecknen ändrades. Under stackars Eriks beryktade ”svaghetsperiod” efter Sturemorden slapp Johan ut ur slottsängelset, och halvannat år senare (i oktober 1568) fick han det odelade nöjet att spärra in sin ”tyranniske” motpart på livstid. Den så nesligt detroniserade satt därefter fången i åtta långa år och likviderades slutligen, tror vi oss veta, med arsenik.

Furst Johans 24-åriga regemente här i landet kom att präglas av hans ”förmedlingsteologi” och därmed av hans relativt framsynta kyrkopolitik, vidare av ett hektiskt men dyrbart nybyggande samt av utrikespolitiska framstötter i österled, till dels lyckade sådana. Med sina halvt katolska böjelser intog han som kyrklig aktivist ett slags ”tredje ståndpunkt”, vilket tids nog kom att stå honom dyrt. Ja, i realiteten hamnade Johan, liksom tidigare Erik, bland förlorarna.

De bägges respektive slutbetyg har blivit därefter. Att Erik och Johan fått ära sin fars ohöjda misstänksamhet och obehärskade lynne har förvisso inte stärkt deras aktier. ”Han förde sig rätt som en hantverkare”, noterade ett polskt sändebud lakoniskt (1577) om tredje Johan.

☞ Värst åtgången i Larssons furstekronika blir emellertid den hertig Karl som med tiden upphöjdes till den nionde. På denne mans pluskonto gör författaren inga noteringar alls.

Det känns smått omtumlande, eftersom många av oss, bland dem jag själv, doktrinerats in och fodrats ut med helt andra berättelser. Tidigt fick vi lära oss att Erik och Johan var misslyckade halvgigurer och arvfurst Sigismund en dolsk mörkerman och jesuitisk emissarie med den enda ambitionen att restaurera påvekyrkan i Sverige – men att bondepraktikern Karl frälste oss från katolsk ondo med hjälp av lika delar viljestyrka, fosterlandskärlek och militär briljans.

Ingenting kan vara felaktigare. Livet igenom framstod den yngste i kvartetten Gustavsson som en kallhamrad, hänsynslös, råbarkad och outtröttligt hämndgirig potentat, en maktmänniska av sällsynt motbjudande slag och en tvättäkta barbar i kulturellt hänseende. Hans rimkrönikor var de oförbätterliga lingonskrivarnas och hans dagliga vokabulär de svärjande borstbindarnas.

”Hans bristande förståelse för opponenter argument, hans långt drivna misstänksamhet och frånvaron av empati för redan krossade motståndare ger honom klart psykopatiska drag. Karl var hård som granit i såväl sitt personliga som politiska agerande.”

Med liv och lust, om än av oklar anledning, medverkade den stenhårde som nybliven 18-åring i Johans kupp mot Erik och iscensatte själv en regelrätt *coup d'état* mot Sigismund Johansson i ett senare skede. I praktiken var Karl som riksföreståndare Sveriges reelle styresman alltifrån 1592; kung Sigismund regerade på distans från sitt Polen. Efter den oavgjorda kraftmätningen vid Stångebro 1598 retirerade den legitime monarken söderöver igen och lämnade fältet fritt – till Karls smala lycka och de flesta andras olycka.

Den yngste av bröderna G stod nu överst på täppan med riksäpplet i handen i ensamt majestät.

Emellertid lät han sig icke nöja med detta. Trots att segern vunnits och såväl yttre som inre hot lyste med sin frånvaro, bestämde Karl att de riksråd som lojalt slutit upp bak Sigismund skulle plikta med sina liv. ”Linköpings blodbad” skärtorsdagen år 1600 var såtillvida ingenting annat än en kombinerad styrkedemonstration & vedergällningsaktion i vårusets tecken. Nummer IX uppträdde själv i huvudrollen som åklagare helt i strid med de utfästelser han tidigare givit.

”Sjutusan Dieflar har jag lofvat dem, och det löftet ska jag hålla!” löd hans programförklaring, vars udd fullt ut riktades mot de redan dömda.

Herremännen Gustav och Sten Banér, Ture Bielke och Erik Sparre blev alla halshuggna invid Stortorget denna torsdag samman med en stackars prästson som haft oturen att bekänna sig till katolicismen i ett strategiskt mindre lyckat ögonblick. Att avkunna dödsdomar var en av Karls många specialiteter. Rader av oförvitliga undersåtar blev huvudet kortare på hans initiativ med den åldrande Hogenskild Bielke som en i mängden.

Hr Bielke hade låtit förstå att den nionde osökt påminde honom om ”Machiavellis idealfurste” så som denne framställs i **Il principe**...

☞☞☞ Hertig Karl står som bekant staty inte långt från centrum i en välkänd metropol precis norr om Lake Väner. Staden ifråga grundades 1584 av hertigen och bär fortfarande hans namn (f ö i likhet med Karlskoga). Här ligger det orimliga i öppen dag: både statyn och stadsnamnet bör utmönstras på synnerligen goda grunder. ”Karlstad” tillhör i realiteten samma namnaffia som Adolfstadt, Stalingrad, Pol Pot-polis och Saddam city. Det är djupt komprometterande.

Karls minnessten gör sig bättre i nedmonterat skick, och det ärorika namnet ”Tingvalla” måste åter tas i bruk här i residenset – ju förr desto bättre.

Vår tolkning av historien är aldrig given en gång för alla. Den insikten förmedlar L-O Larsson på ett ytterligt förtjänstfullt sätt. Genom att han betraktar den hisnande maktkampen i dåtidens Sverige ur ett europeiskt perspektiv och hela tiden stofferar sin berättelse med basfakta om det gemena folkets vardag, så tillför han läsningen än fler dimensioner. Vad mer kan man begära?

Mats Parner

